

درباره یک صنعت وارداتی که به مروردر مشهد رشد کرد و وارد زندگی مردم شد

محکم شدن جای پای مبل در مشهد

کمال سیستمانی

اسفند، حکم پنجره‌بهار را دارد. وقتی می‌آید، دری باز می‌کند سمبٔ همه رنگ‌ها و بوهای خوب. آب با چمن تازه و روبوسی می‌کند، شمعدانی پای پاشویه حوض غنچه می‌دهد، بازار شلوغ می‌شود و هزار چیز دلپذیر دیگر که در فصل اول سال خلاصه شده تا زندگی را برای شروعی دوباره ورق بزنند. خانه‌تکانی یکی از همین سرفصل‌هاست که همیشه به اسفند ضمیمه‌اش کرده‌اند و هرگز هم عوض نخواهد شد.. قدیم ترها، ننه این زنگ را باراه انداختن خرت خرت چرخ خیاطی به صدا در می‌آورد، تا پارچه‌های ترمه و حریر گلدار ته صندوقخانه را بیرون بکشند و روپشتی، برای مخده و پرده تازه‌ای هم برای پنجره‌ها بدوزد. امروزه هم، همان‌است با تفاوتی‌هایی البته، مثل اینکه حالا زندگی شهری سبب شده‌است تا بیشتر مردم آنچه نیاز دارند به صورت آماده از بازار تهیه‌کنند. مبل‌ها جای مخده‌ها را گرفته‌اند و پرده‌های مخمل و ترمه هم صد رنگ و هزار مدل شده‌اند و فرش‌های دستی لاکی، باغ هزار نقش، برای نمونه حتما شمایی که این مطلب را می‌خوانید یک بار پیش از آمدن بهار به عوض کردن فرش، مبل یا پرده‌های خانه فکر کرده‌اید و شاید بارها انجاشم داده‌اید. ماقرار است تا پایان اسفند درباره تاریخ همین لوازم روزمره بگویم که هر سال یا هر چند سال در اسفند عوض می‌شوند بی آنکه بدانیم از کی و کجا وارد زندگی‌هایمان شده‌اند. این بار با تاریخ مبل در مشهد همراهان باشید.

- نخستین مبل چه کسی به مشهد آورد؟

روایت است، نخستین مبلی که وارد مشهد شده است، شاهزاده مؤنک‌الدوله والی خراسان در سال ۱۳۱۱ قمری(حدود۱۲۷۲ خورشیدی)سفارش می‌دهد تا میهمانانی که برای جشن تولدناصرالدین شاه در مشهد دعوت گرفته است، برآن تکیه زنند. گویا این مبل که از بمبئی وارد شده است، نزدیک به ۹۰۰مایل (حدود ۱۴۴ هزار و ۸۱۰ کیلومتر) راه را(از بندرعباس تا مشهد) بر پشت شترها طی می‌کند و بی آنکه آسیبی ببیند، به ارض اقدس می‌رسد و این یعنی صنعت مبل‌سازی در این دوره هنوز به مشهد نرسیده بوده، والا که دیار خورشید در آن روزگار به دلیل داشتن باغ‌های فراوان، چوب کافی و مرغوب در اختیار داشته است.

- مبل لویی شانزدهم در ارض اقدس

دومین مکانی که در مشهد دوره قاجار از مبل استفاده می‌کند، کنسولگری آمریکااست که از قراری مبلی فرانسوی موسوم به لویی شانزدهم را به ایران آورده بوده است. اسناد می‌گویند، پس از این است که به مرور مخده‌های مخمل و ترمه جایشان را به مبل‌های وارداتی می‌دهند که در اختیار درباریان، تجار و متمولان قرار داشته است. با این احتساب که این جایگزینی بسیار طول می‌کشد آن چنان که تا اواسط دوره پهلوی هم به ندرت دیده می‌شود و همچنان نیز جزو اقلام وارداتی بوده‌است. برای نمونه بیمارستان شاهرضا جزونخستین مکان‌هایی است که میلمان و تختخواب‌های خود را از کارخانه «کنراد بانوشکویچ ورشو، خریداری می‌کند.

- رواج ساخت صندلی‌های لهستانی

امانخستین طرح میلمانی که در مشهد ساخته می‌شود، صندلی‌های لهستانی هستند که در ابتدا وارداتی بودند، اما به دلیل اینکه مشتریان بسیاری داشتند، کم‌کم توسط نجاران نقش می‌خورند. شاهد این نکته نیز آگهی‌هایی است که دو روزنامه «خراسان» و «آفتاب شرق» در سال ۱۳۳۳ خورشیدی چاپ و منتشر کرده است. در این تبلیغات آمده که صندلی‌های لهستانی جدیدی که توسط شرکت توکل در تهران ساخته شده است، در مشهد توسط بازرگانی امید فروخته می‌شود.

- رواج مبل‌سازی و آغاز رقابت بین مبل فروشان

اما رواج مبل‌سازی در مشهد را اوایل دوره پهلوی اول می‌دانند که به یکی از مهم‌ترین صنایع مشهد تبدیل

در خواست وام شرکت تولیدی کارخانجات مبل و صنعت چوب دقت

جالب است بدانید، صندلی لهستانی جزو ثابت بیشتر عکس‌های دوره قاجار بوده است

مبل در ایران باستان

کاوش در این محدوده بوده است. این چهارپایه که اکنون در بخش پیش از تاریخ موزه ملی ایران نگهداری می‌شود با مخلوطی از گل رس و شن و کاه ساخته شده و خمیره و پوشش آن قرمز رنگ است. به علاوه از لحاظ وزن و استحکام به گونه‌ای شکل گرفته‌است که به راحتی می‌تواند وزن انسان را تحمل کند، همچنین یکی دیگر از قدیمی‌ترین نمونه‌های صندلی در ایران را می‌توان در نقش برجسته‌ای بر مهره‌ای از جنس سنگ یمانی آبی‌رنگ از دوره ایلامی‌ها مشاهده کرد. این نقش برجسته، تصویر یکی از پادشاهان ایلامی به نام «شیلپاک» را نشان می‌دهد که در حال اهدای شیئی به دختر خود است.

نقش صندلی در معماری عصر هخامنشیان

میان می‌آورد تا بتکیه بر تجربیات کارگاه تولیدی کارخانه نخریسی وارد این عرصه شود. شرکت سهامی نخریسی و نساجی خسروی خراسان در یک آذر ۱۳۴۸ برای رفع نیازمندی‌های کشور و کمک به همشهریانیش شرکتی به نام شرکت صنایع فلزی خراسان جنب کارخانه نخریسی در ابتدای ۲۵ شهریور ایجاد می‌کند. فرآورده‌های آن ابتدا عبارت بود از انواع میز، صندلی، کمد، در، پنجره فلزی و آلومینیوم و دیگر لوازم فلزی سبک که توانایی رقابت با بهترین نوع خارجی خود را داشته است.

این شرکت زمینه ساز تأسیس شرکت کارخانجات صنایع چوب آستان قدس رضوی در سال ۱۳۶۳ می‌شود که با گسترش کمی و کیفی سال ۱۳۵۷ به صورت مستقل شروع به کار می‌کند. علاوه بر تولید، واردات مبل و صندلی به مشهد همچنان ادامه دارد. «دانلو پیلو» یکی از این برنده‌ها بوده است. درودگری و مبل‌سازی مشهد به دلیل رونق بازار تا سال ۱۳۴۱ پیشرفتی روزافزون و تعداد آن نیز افزایش چشمگیری داشت. طبق آمار سال ۱۳۵۰، تعداد ۶۰۰ درودگری و فروشگاه در چوبی در مشهد فعال بودند. نمونه‌های عالی مبل که در کارگاه‌های متعدد مبل‌سازی مشهد تولید می‌شد سال ۱۳۵۱ به دیگر استان‌ها و بعضی کشورهای همجوار صادر می‌شد.

- ساخت هنرستان درودگری در شهر

وجود چوب مرغوب و فراوان در جنگل‌های اطراف مشهد۱۴ماتنها در رواج شغل تجاری و میلمان‌سازی خلاصه نمی‌شود و به روایت مکتوبات و اسناد این رونق

جالب است بدانید، صندلی لهستانی جزو ثابت بیشتر عکس‌های دوره قاجار بوده است

علاوه بر این‌ها، یک قطعه پلاک قییری نیز وجود دارد، معروف به «بانوی ریسنده» که از زیباترین آثار هنری دوره ایلامی محسوب می‌شود و سندی است بر وجود مبل در ایران باستان. این لوح تصویر زنی را نشان می‌دهد که یک دوک نخ‌ریسی در دست داشته و به سبک شرقی به حالت چهارزانو بر روی صندلی یا چهارپایه‌ای با پایه‌هایی به شکل پنجه شیر وجود دارد که بر روی آن ظرف محتوی یک ماهی با شش میوه گرد قرار دارد. نمونه این نوع چهارپایه با پایه‌هایی به شکل پنجه شیر را می‌توان در صندلی‌ها و تخت‌های مربوط به دوران هخامنشی به کرات مشاهده کرد.

صندلی کاوش شده در حفاری های منطقه چشمه علی

آن چنان بوده‌است که سبب ایجاد مدرسه آموزش فنی در مشهد سال۱۳۱۵ می‌شود. در مهرماه این سال، هنرستان صنعتی مشهد تأسیس و نخستین رشته‌ای که تدریس و آموزش داده می‌شود، درودگری و فلزکاری است. البته رد پای طرح ایجاد این مدرسه با این دوره‌شته را باید سال۱۳۰۷ جست‌وجو کرد که در آن دولت تصمیم می‌گیرد دونفر معلم تبعه آلمان را برای ۳سال و با حقوق ۲هزار و ۴۰۰ تومان استخدام کند. محل نخستین این هنرستان هم در خیابان جهانیانی بوده است.

- نخستین مبل‌سازی صنعتی

امانخستین مبل‌سازی مشهد که توانست برای نخستین بار چند دستگاه اتومات و آخرین سیستم تراش چوب را وارد کند و یک کارخانه صنعتی میلمان‌سازی دایر کند، بردهفتاد ساله مبل دقت است که تا هنوز هم دوام دارد. فعالیت این کارگاه احتمالاً از اواسط دوره رضا شاه شروع شده است، زیرا در اعلانی که سال ۱۲۵۴ خورشید مشهد چاپ و منتشر کرده، بیان کرده است که ۴۰ سال سابقه تولید دارد. این مبل‌سازی در ابتدای کار مبل و صندلی‌های ورشو می‌فروخته و سپس انواع تختخواب‌های تمام پارچه تولید می‌کرده است. سال ۱۳۲۸ یک تحول اساسی در آن رخ می‌دهد و چند دستگاه اتوماتیک از آلمان وارد می‌کند و در دورانی که میلمان‌سازی با همان شیوه درودگری سنتی ساخته می‌شدند، به وسیله دستگاه‌های تراش چوب ماشینی، شیوه تولید مبل در مشهد را سرعت می‌بخشد.

می‌کند هم، نکته ظریف دیگری است که باید در عکس به آن توجه کرد. علاوه بر این‌ها، در قسمت بالای تصویر، عکاس بخشی از عکس دیگری را به تصویر اصلی متصل کرده، بخشی که مربوط به عکاسی از داخل ایوان مقصوده است و از نمایی نزدیک، مدعوبن مهم این برنامه را نشان می‌دهد که احتمالاً بتوان در آن، تصویر آیت‌ا... شیخ محمد آقازاده را تشخیص داد (نفر پنجم از سمت چپ). وی فرزند آخوند خراسانی بود و در سال ۱۲۸۶ خورشیدی به مشهد آمد و

گذری بر تاریخ مجموعه سبزه میدان در خراسان
یادگار قاجاری شهر بجنورد

هادی دقیق

از وقتی شهرها پا گرفتند، بسته به جمعیت شهر، مکان‌هایی برای گردهمایی و اصولاً بروز رفتارهای اجتماعی ضروری می‌نمود. رفته‌رفته محیط‌های مرکزی شهرها یا میدان‌های اصلی این نقش را به عهده گرفتند و بناهای موردنیاز و هرچه که برای اجتماع نیاز بود، اطراف آن‌ها شکل می‌گرفت. شهرهای ایران و خراسان هم از این قاعده بیرون نیستند. یکی از این میدان‌های کلیدی که از اواخر دوره قاجار میزبان شهرنشین‌ها بوده، سبزه‌میدان بجنورد است. مجموعه سبزه‌میدان بجنورد در نزدیکی میدان شهید این شهر و ابتدای خیابان بهشتی کنونی است و هنوز هم از شوروحال و رفت‌وآمدش پیداست که اهمیت و مرکزیتش را از دست نداده است. این مکان بهمن ۱۳۸۴ ثبت ملی شده است و از آن زمان تاکنون، روزبه‌روز آجر و سقف و کفش مرمت شده تا به وضع امروزی رسیده است. فراز و فرود همهمه و شلوغی در سبزه‌میدان از زمان پاگرفتن این مجموعه تا امروز تمام نشده است، اما کاربری بناهای آن در این مدت دگرگون شده بود. همین موضوع هم آسیب‌هایی جدی به بدنه و حتی ساختار بنا زده بود، اما پس از ثبت ملی شدن آن و پایدارکردن بنا، روزگار دوباره بر وفق مراد سبزه‌میدان می‌گردد.

- اجزای مجموعه سبزه‌میدان

مجموعه سبزه‌میدان با کاروان سرا، حمام، بازارچه‌ها و قهوه‌خانه‌های اطرافش الگویی زیبا از تعامل، ارتباط انسان‌ها و محیط پیرامونشان با یکدیگر است؛ محیطی که لازمه زیست شهرها بوده و هنوز هم هست. از دیگر ویژگی‌های چشم‌نواز کاروان‌سرای این مجموعه که معمولاً بین چنین مکان‌هایی مشترک است، تقارن و درون‌گرایی است. در نتیجه، معماری درون‌گرای کاروان‌سرای سبزه‌میدان نیز از یک حیاط مرکزی به‌صورت اتاق‌هایی متقارن در اطراف حیاط ساخته شده است. حکایت دوره‌هم‌بودن این بناهای عام‌المنفعه هم حکایت ضرورت تأمین نیاز اهالی منطقه و دسترسی آنان به همه آن‌هاست.

- تاریخچه کاروان‌سرا؛ هسته اصلی بنا

کاروان‌سرای این مجموعه که قسمت اصلی و بزرگ آن است، به‌دستور یارمحمدخان شادلو، ملقب به سردارمفخم، برای مهمان غیرخاص او ساخته شده‌است. سردارمفخم در دوره قاجار حاکم بجنورد و اسفراین و جاجرم و گنبد و گرگان بود، او وظیفه حفاظت و نگهبانی از مرزهای شمالی و شمال شرقی را برابر اقوام مهاجم برعهده داشت، هرچند چندان امانت‌دار خوبی هم نبود و گاهی با آن‌ها هم‌پایاله می‌شد و حکایت دختران قوچان که یکی از پایه‌هایش سردارمفخم است، نقل‌کتاب‌های دوره مشروطه و گاهی از دلایل عمده نارضایتی مردمان این کشور است. محدوده این مجموعه از هسته‌های اصلی دادوستد بجنورد و محل برپایی جشن‌ها و گردهمایی‌ها بوده است. کاروان‌سرای سردارمفخم که در اواخر سده دوازدهم خورشیدی در این مجموعه ساخته شده است، به‌نام خود سردارمفخم معروف است. پس از او ورثه‌اش حجره‌های بنا را دست‌به‌دست کردند و چندین پاره شد و در زمان ثبت ملی بنا، هر گوشه‌اش دست کسی بود و به‌نام شخصی خاص سند خورده بود.

- معماری قجری بجنوردی

مصلح به کاررفته در این کاروان‌سرا آجر و ملاط گچ و ساروج است. ۳۸غرفه اطراف حیاط این کاروان‌سراست که با طاق‌های نیم‌دایره پوشیده شده است و تزئینات آجرکاری نیز در آن به چشم می‌خورد. این گونه‌طاق‌ها و تزئینات آجرکاری از ویژگی‌های بارز معماری دوره قاجار است. در این بنا از قوس نیم‌دایره زیاد استفاده شده است. تقارن موجود در اضلاع بنا و تناسب پایه‌های قوس و جرزها نیز از ویژگی‌های این کاروان‌سراست. همچنین پوشش سقف‌ها به‌صورت تیرپوش چوبی است. برای تحمل پذیرکردن فشار بار سقف به پایه ستون‌ها و جرزها به ضخامت جرز دیوارها زیاد گرفته شده است. بیرون کاروان‌سرا نیز بازده غرفه‌دیده می‌شود که از طریق راهرویی با چند غرفه به حیاط اصلی می‌رسد. در جنوب کاروان‌سرا نیز حیاطی کوچک است که در گذشته محل نگهداری حیوانات بوده است. در کل، پس از اینکه کاروان‌سرا به‌عنوان کاروان‌رو کارکردش را از دست داده، تغییری در بنا ایجاد شده است تا برای کاربری‌های دیگر آماده شود.

در هر چهار طرف کاروان‌سرای سردارمفخم نیز راسته‌بازارهایی وجود داشته است. درهای چوبی دکان‌های بازارچه‌ها و تزئینات آجرکاری و قوس‌های چناغی نیز از زیبایی‌های این بازارهاست. دیگر فضای مجموعه سبزه‌میدان، بوستان آن است که نشان‌دهنده کارکرد تاریخی فرهنگی این مجموعه است. حمام مجموعه سبزه‌میدان نیز که از بناهای عام‌المنفعه مرتبط با کاروان‌سرا و کل مجموعه است، مانند دیگر حمام‌های سنتی است. یعنی پس از ورودی، راهرویی است که به فضای هشت‌ضلعی سربینه و پس از آن به گرم‌خانه حمام می‌رسد. همچنین کانال‌هایی که در کف حمام تعبیه شده است، کار گرم‌رسانی به سراسر بنا را انجام می‌داده‌اند؛ درست‌مثل گرمایش از کف خانه‌های امروزی.

این بخش بافت سنتی شهر بجنورد، به‌عنوان یادگار قاجاری و یکی از انگشت‌شمار یازمانده‌های بافت قدیمی شهر، اهمیت زیادی دارد. خوشبختانه مرمت‌های سال‌های گذشته بنا خیلی به بازگرداندن شوروحال به سبزه‌میدان کمک کرده است تا سبزه‌میدانی که روزی سرش گرم فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی مردم بود، امروز هم سهمی در این ارتباطات داشته باشد.

منبع:

مقاله صنعت مبل‌سازی مشهد

از محمد سعیدی، کتاب

شناسایی و معرفی اولین‌های مشهد از غلامرضا آذری

خاکستر، تاریخ

اقتصادی مشهد از

جلیل قصابی

مژگوه و

علی نجف‌زاده

و...

فوتو مشهد